

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, завідувача кафедри полоністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Радищевського Ростислава Петровича на дисертацію Фірман Ольги Ярославівни «Жанрово-стильові особливості прози Наталени Королевої», подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література

Минулого року ювілейна 130-та річниця від дня народження Наталени Королевої в Україні минула тихо і непомітно. Із гіркотою можна констатувати, що підготовлений і упорядкований мною із цієї нагоди двотомник Наталени Королеви із передмовою академіка НАН України М. Жулинського досі не вийшов. До цього видання ввійшла недрукована автобіографічна повість «Шляхами і стежками життя», а також розпорощені в періодиці оповідання, новели, спогади. Тому дисертація О. Я. Фірман, присвячена прозі Н. Королевої, є доброю нагодою нагадати про цю не пересічну постать та інтегрувати творчість письменниці в сучасні українські літературний і літературознавчий дискурси. У центрі уваги дослідниці три проблеми. Перша – український літературний процес першої половини ХХ ст., в якому без прозового доробку Н. Королевої немає завершеності та цілісності. Друга – авторське сприйняття і розуміння дійсності, індивідуальні прикмети творчості, способи художнього світомodelювання у період зміни літературних парадигм. Третя – жанротвірний потенціал письменниці.

А отже, звернення Ольги Фірман, під таким кутом зору, до прози Н. Королевої вельми слушне й актуальне. Це зумовлено також тим, що творчий спадок Н. Королевої – малодосліджена сторінка у контексті історико-політичних та літературних зламів. Домінантні іпостасі її художнього слова, сповненого неабиякої творчої енергії, сьогодні в літературознавстві ще належно не прописані й не проаналізовані. Тому разом із авторкою дисертації нагадаємо, що проза Н. Королевої й досі ніби відсторонена від магістральних шляхів наукового осягнення літературного процесу першої половини ХХ ст. Незважаючи на значний корпус публікацій, які дисертантка, як видно з першого розділу (підрозділ 1.2. «Рецепція прозового спадку авторки в українському

літературознавстві»), добре знає та активно залучає до власної інтерпретаційної моделі, адже ще не створено системного дослідження прозового доробку Н. Королевої, не здійснено комплексного багаторівневого аналізу його стильових та художніх домінант. У цьому сенсі актуальність теми дисертації не викликає сумніву, адже праця в означеному літературознавчому дискурсі відкриває посутню наукову перспективу – і в теоретичному аспекті, і в історико-літературних координатах сучасної філологічної науки.

Варто наголосити, що у роботі достатньо аргументовано представлено методологічну і теоретичну основу дослідження, яка є переважно класичною, бо інтегрує передусім елементи біографічного, порівняльно-історичного, типологічного методів, елементів герменевтичного і рецептивного підходів. Дослідниця чомусь не назвала інші методи, які доволі активно використовує і які теж посутньо впливають на результативність: міфологічний, формально-естетичний, семіотичний, компаративний із елементами інтертекстуальності.

Структура дисертації в цілому є логічною і містить чотири розділи; прозовий дискурс аналізується у світлі визначеної проблеми з урахуванням сучасних уявлень про жанрологію як систему. Важливим є те, що О. Я. Фірман на початку свого дослідження експлікує основні колізії літературно-мистецького життя першої половини ХХ ст., представляє історико-літературний контекст Західної України, у якому розгортались естетичні пошуки Н. Королевої (підрозділ 1.1. «Проза Наталени Королевої у західноукраїнському літературному дискурсі 30-х років ХХ ст.»), характеризує жанрово-стильову динаміку західноукраїнської літератури означеної доби, розмежовує естетичні практики сучасників письменниці (насамперед, фемінний дискурс), які тією чи тією мірою визначили художні домінанти її прози, мали вплив на її становлення як української авторки. У цій частині роботи органічними і детальними є спостереження про творчу еволюцію Н. Королевої у західноукраїнській прозі 20-30-х рр. ХХ ст. – час, коли її «європейовані» новели, повісті і романі виділяються у контексті творчості І. Вільде, Д. Віконської, К. Гриневичової, Г. Журби та історичної прози Б. Лепкого, Ю. Липи, Ю. Косача, Л. Мосенда, Ю. Опільського, С. Ордівського, А. Чайковського, що увиразнюють жанрові ознаки прозописьма

Н. Королевої – «правдоподібність, документальність, хронотopoцентричний спосіб моделювання художнього світу, міра співвідношення між історичним фактом і авторським вимислом, філософське осмислення світової і національної історії, проблем сучасності, ідеалізований чи геройчний образ персонажа, домінування фольклорних сюжетів і прийомів, художніх деталей як символів національної ідентичності» (дис., с. 47-48). Простеживши шляхи становлення і вдосконалення індивідуальної письменницької майстерності Н. Королевої, помітне зміщення акцентів на психологізм, символічність та алюзійність, дисертантка стверджує, що константними рисами ідіостилю Н. Королевої впродовж усієї творчості залишались максимальна увага до процесу формування особистості за принципами гуманізму, моралі і краси, духовна кореляція її національної свідомості, актуалізація родового та етнічного кодів.

О. Я. Фірман детально оглядає «історію питання» (підрозділ 1.2. «Рецепція прозового спадку авторки в українському літературознавстві»). Тут вона розного аналізує найпримітніші факти рецепції творчості письменниці – від рецензій-відгуків на її ранні твори (М. Гнатишак, М. Демкович-Добрянський, О. Думінська, П. Ісаїв, О. Мох, Г. Костельник, М. Рудницький та ін.) і до публікацій пізніших авторів, передусім сучасних (О. Баган, К. Буслаєва, І. Голубовська, З. Живка, Р. Завадович, О. Зілинський, О. Копач, Ю. Мельнікова, О. Мишанич, І. Набитович, І. Остащук, Т. Смушак, В. Шевчук та ін.), простежує оцінки її творчої манери з відстані часу. У цій структурній частині розглянуто основні положення єдиної на сьогодні монографії К. Доценко «Міфопоетичний дискурс творчості Наталени Королевої в контексті розвитку української літератури й публіцистики» (2012). Широко представивши почасти полярний науково-критичний матеріал (як, наприклад, дискусійні рецензії «Повість буцім-то релігійна» М. Рудницького і «Чи справді повість «буцім-то релігійна?» П. Ісаїва), О. Я. Фірман виявляє наукову тактовність, обирає власний підхід до аналізу, акцентуючи ті жанрово-стильові й поетологічні аспекти прози Н. Королевої, які, власне, й визначили зміст трьох наступних розділів.

Другий розділ дисертації «Специфіка новелістичного мислення Наталени Королевої», структурований на три підрозділи, репрезентує джерела

модерністської естетики й поетики авторки в жанрі новели. Врахування біографічних, культурологічних та літературних контекстів, використання широкої джерельної бази (новелістичні збірки «Во дні они» і «Легенди старокиївські») дозволили О. Фірман різnobічно окреслити експериментальний характер новелістики письменниці, зокрема закцентувати увагу на міфологічних й апокрифічних легендах (дис., с. 68-76), простежити дуалістичну картину світу, увиразнену бінарними опозиціями, в жанрі міфологічної легенди (дис., с. 77-93), проаналізувати художньо-стильові домінанти жанру апокрифічної легенди (дис., с. 93-102). Переконливо розгорнуто тезу про розширення Н. Королевою художніх можливостей жанру новели через рецепцію та переосмислення нею Біблії, античної та слов'янської міфологій, народнопоетичної традиції. Відтак широка інтертекстуальність посилює інтелектуальну площину її новелістичного тексту. Це можна вважати найбільш істотними науковими результатами дисертації.

Окремого похвального слова заслуговує представлений третій розділ («Жанрова структура повістевого дискурсу Наталени Королевої»), де авторка дисертації демонструє новаторські підходи до інтерпретації повістей Н. Королевої. Тут, зокрема, йдеться про поліфонічність і синтетизм як складові творчого мислення прозаїка, простежуються шляхи національного самопізнання авторки та її історіософську концепцію, реалізовану в повістях. На основі аналізу наративної структури, насамперед прийомів авторефлексії, внутрішньої фокалізації, кіномонтажу, потоку свідомості, алюзій і ремінісценцій, з'ясовується еволюція жанру повісті «до синтетичної форми з відкритою інтерпретаційною перспективою» (дис., с. 139). Наприклад, у підрозділі 3.1. «Саморефлексія як засіб національної ідентичності в повісті «Без коріння. Життєпис сучасниці» впроваджує новий підхід до трактування проблеми української ідентичності Н. Королевої (дис., с. 107-121). О. Фірман, зокрема, розкриває шлях внутрішнього становлення головної героїні, її складні світоглядні орієнтації, що стали сенсозвірними в повісті, обґрутовує новаторське вписування історії свого роду і власного життя у національну парадигму буття. Тому висновок дослідниці про

жанровий різновид повісті «Без коріння. Життєпис сучасниці» як художньо-автобіографічну є цілковито обґрунтованим.

О. Фірман переконливо доводить, що «Предок» – історична повість з автобіографічним елементом (підрозділ 3.2. «Синтез художнього й автобіографічного в жанровій організації повісті «Предок»), де Н. Королева новаторськи вирішила проблему української самоідентифікації через органічне поєднання документального й художнього. Дисерантка виявила добре володіння філологічним мікроаналізом повісті «Сон тіні» (дис., с. 136-137), вдале акцентування на європейських традиціях історичної прози, інтелектуальності та інтертекстуальності як характерних жанрово-стильових особливостях авторки, посутнє осмислення часопросторових вимірів твору засвідчує чітку настанову О. Фірман на дотримання принципу історизму в інтерпретації прозового спадку письменниці (підрозділ 3.3. «Часопросторовий план повісті «Сон тіні»»).

Заключну частину роботи присвячено розкриттю індивідуального стилю авторки у романах «1313» та «Quid est veritas?», їх жанрової природи. У добре структурованому четвертому розділі «Модерністська поетика романів Наталени Королевої» (містить три підрозділи) дисерантка зосереджує увагу на характеристиці її великої прози, презентованої жанрово своєрідними формами. Вона виявляє й детально описує авторські способи модифікації традиційного романного тексту, схиляючись до думки про власну модерну естетику Н. Королевої, в основі якої є її європейзм (підрозділ 4.1. «Європейзм романного мислення авторки»). Значна роль в інтерпретаційній стратегії роботи належить вивченню жанрової природи роману «1313», зумовленої християнською концепцією письменниці. Проаналізувавши історичний дискурс, біблійний інтертекст твору (підрозділ 4.2. «Неоромантичний наратив роману «1313»), дисерантка узагальнює: християнські мотиви стають сутнісним джерелом структурування роману, важливим компонентом його художньої аксіології. Вона стверджує, що неоромантична домінанта надає творові певного історичного колориту, «інкрустує міфологічними, фольклорними, асоціативно-символічними, містичними, сакральними елементами модернізовану форму історичного роману» (дис., с. 179). У підрозділі зосереджено увагу на характерних для художньо-

історичної прози Н. Королевої експліцитних (епіграфи, листи, цитування Біблії й ін.) та імпліцитних (легендарно-фольклорний сюжет про монаха Шварца, легенда про Фауста, середньовічна демонологія тощо) формах інтертекстуальності, надаючи тексту особливої енергетики й інтелектуальності.

Трансформацію христологічної традиції дослідниця переконливо ілюструє у підрозділі 4.3. «Жанрові модифікації апокрифу в романі «Quid est veritas?». Інтерпретуючи релігійні тексти на мікрорівні (біблійні образи, християнські сюжети, апокрифічні мотиви та ін.), О. Фірман доречно залучає біографічний матеріал письменниці (за родинною легендою, мати Н. Королевої походила зі знатного роду Лячерда Медина Челі, предком якого, начебто, був Пилат; її власні археологічні розкопки на Близькому Сході; вивчення документів Римської імперії та ін.), наголошуючи на індивідуальному авторському варіанті біблійного першоджерела, нерідко скорельованого з моделями національного буття. Предметом пильного аналізу дисертантки є синтетичний жанр твору «Quid est veritas?», що поєднав ознаки історичного, філософського, міфологічного, соціально-психологічного романів. Це дало підставу О. Фірман твердити про «жанрову гіbridність» твору, що можна вважати найпосутнішим здобутком молодої дослідниці.

Загальні висновки – підсумок усього дослідження – науково достовірні, відтворюють ступінь отриманих результатів, подають достатньо вагомі відповіді на поставлені завдання. Вони логічно випливають із конкретного аналізу, відповідають змістові роботи, узагальнюють її найсуттєвіші положення.

Кандидатська дисертація О. Фірман, виконана з дослідницькою ретельністю, демонструє незворотний процес оновлення літературознавчої думки, містить такі суттєві наукові результати:

1. У системному аналізі та детальному розгляді жанрово-стильової специфіки прозової спадщини Н. Королевої О. Фірман фактично не має попередників. Відтак результати дослідження розширяють теоретичну площину сучасного літературознавства. Це значною мірою стосується жанрової гіbridності малої і великої прози письменниці, а також європейзму і синтетизму як складників її творчого мислення.

2. Особливо цінними із наукового погляду вважаю вперше окреслені й обґрунтовані дисертанткою узагальнення щодо жанрових різновидів прози Н. Королевої: міфологічна («Легенди старокиївські») й апокрифічна («Во дні они») легенди, художньо-автобіографічна повість («Без коріння. Життєпис сучасниці»), історична повість з автобіографічним елементом («Предок»), художньо-історична повість («Сон тіні»), модерністський роман-легенда («1313»), художньо-історичний роман («Quid est veritas?»).

3. Відстежено й схарактеризовано ключові філософеми художнього дискурсу письменниці – збереження людиною власної іманентності, національного самоозначення та самоусвідомлення, а також зasadничі тенденції її творчості – культурний екзотизм, новоромантична естетика, християнський екзистенціалізм, які оновлювали українську літературу першої половини ХХ ст.

4. Кандидатська дисертація О.Я. Фірман – ґрунтовна й цілісна стереоскопічна праця, в якій поєднано жанрові та стильові компоненти прозового спадку Н. Королевої. Важливо, що авторка роботи намагалася кожний із них належно теоретично обґрунтувати відповідним науково-критичним і художнім матеріалом (яскраве підтвердження сказаного – інтерпретація новелістичних збірок «Легенди старокиївські» та «Во дні они», окремі твори яких подекуди прочитуються у режимі «під мікроскопом»).

Запропоноване дослідження спонукає водночас до висловлення деяких побажань, запитань та зауважень, які можна з'ясувати й уточнити під час дискусії.

1. Авторка досліджує у першому розділі широкий літературний контекст, трансформацію і зміни модуляцій у письмі Н. Королевої, її творчу еволюцію впродовж письменницького буття. Подекуди вона виходить на, сказати б, «побічні» мікросюжети (скажімо, чимало інформації про західноукраїнську фемінну літературу початку ХХ ст.; розлогі й деталізовані описи тієї літературної доби, почали надмірний фактологічний матеріал (імена, твори). Безумовно, дослідниця має право на такі відступи, проте в першому розділі варто було б ширше навести деякі важливі моменти, епізоди, факти із творчості письменниці, а також глибше розкрити основні тенденції епохи, найбільш репрезентативні мистецькі явища, безпосередньо дотичні до аналізованих літературних проблем.

2. Друге зауваження стосується залучення архівних матеріалів, які залишилися поза увагою дослідниці. Відомо, що частина рукописної спадщини зберігається у Державному окружному архіві міста Мельника, архівах Праги у Чехії та канадських сховищах. Авторка роботи могла б скористатися документальною базою Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Наприклад, значний інтерес становить рукописна автобіографічна повість «Шляхами і стежками життя», яка, як уже мовилося, підготовлена нами до друку, у дисертaciї згадується лише принагідно. Досить цінною є праця Василя Короліва-Старого «Матеріали до життєпису й характеристики творчості Наталени Королевої», яка мала побачити світ у львівському часописі «Нова хата» (1941) (ДЦА України м. Львів. Фонд 327. Фонд ред. Журналу «Нова хата»). Сподіваємося, що дослідниця ще повернеться до неопублікованих текстів у нових студiях. Потреба ж у цьому, безумовно, є.

3. Хотілося б почути пояснення про шляхи «модифікації апокрифичної традиції» Н. Королевої у її новелістиці. Крім того, не зовсім зрозуміло, чому новелістична збірка «Інший світ» не стала об'єктом дослідження у дисертaciї. Ватро було б також посутнє розкриття «європейзму романного мислення» Н. Королевої порівняти із позицією у цьому питанні Юрія Косача, передусім із праці «На варті нацiї», його прозових творах, та письменників доби МУРУ.

Висловлені зауваження не суперечать загальному висновку про очевидні наукові результати кандидатської дисертaciї О. Фірман. Наші зауваження, породжені суб'єктивними рефлексіями, можуть кваліфікуватись як спонука до дискусiї; окремi ж iз них є радше побажаннями щодо подальших наукових спостережень над мистецьким феноменом, яким є прозовий доробок Н. Королевої. Наукові результати дослідження О. Фірман очевиднi; вони iстотно доповнюють картину жанрово-стильового розвитку української прози першої половини ХХ ст., уточнюють i конкретизують для фiлологiчної свiдомостi феномен захiдноукраїнської iсторичної прози, доповнюючи його усталений «iконостас» яскравою особистiстю Н. Королевої. Не маємо сумнiву, що подальшi дослiдники, якi писатимуть про цю неординарну творчу постать (i не тiльки) не обiйдуться без спостережень, вiдшуканих у дисертaciї О. Фірман. У майбутньому

варту було б текст праці оформити в окреме (монографічне) видання, то це означатиме, що студенти, викладачі й учителі отримають можливість ознайомитись із неповторним індивідуальним стилем і жанровою самобутністю творчого спадку Н. Королевої. Отже, йдеться про практичне застосування результатів і висновків опанованої дисертації, яка відкриває нові горизонти в історико-літературному дискурсі вивчення творчого доробку української письменниці й усього творчого покоління митців першої половини ХХ ст.

Основні положення автореферату адекватно відображають зміст самої роботи, що достатньо апробована в доповідях на наукових конференціях, видрукувана в поважній кількості публікацій у фахових виданнях (включаючи закордонні), що доповнюють уявлення про дисертацію загалом і її структурні частини зокрема.

Викладене дає підстави для загального висновку про те, що дисертація О. Фірман є новаторським і самостійним дослідженням, яке повністю відповідає профілю спеціалізованої вченої ради К 58.053.02, положенням «Порядку присудження наукових ступенів» та чинним вимогам, що ставляться до робіт, поданих на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. За важливістю поставлених завдань, внеском опонованої дисертації у загальний стан сучасного українського літературознавства, а також за перспективою, яку вона відкриває для подальших студій, Фірман Ольга Ярославівна цілком заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 «Українська література».

Доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри полоністики
Інституту філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Р. П. Радишевський

45.04.